

Сергій Тарадайко

Відхід імперії

Коли філософія береться малювати своєю сірою фарбою по сірому тлу, тоді вже певна форма життя стала старою.

Гегель. Основи філософії права

На початку свого вторгнення в Україну, виправдовуючи факт агресії проти нашої держави, російська влада ще намагалася давати різні пояснення. Хай вигадані й безглузді. Та насправді можна казати про наміри відновити вже втрачену, здавалося б, імперію. Й окремо про розрахунки на нерішучість і слабкості Заходу, на глибоку його нездатність об'єднатися й дати відсіч. – Аби нікому не спало на думку перекроювати карту світу.

Для того, щоб упевнитись у хибності цього бачення, треба спочатку звернутися до природи самих імперій... І спробувати спрямувати свій погляд у трохи незвичному напрямі. Тож оцінювати не те, що було за таких імперій, а те, що вони по собі залишили. Хай навіть ітиметься про цілком ефемерні начебто речі. Тільки тоді можна казати, чого варта була кожна з отих імперій (і чи була вона такою взагалі). Це, неначе за Гегелевою думкою в епіграфі, дозволяє нам осмислити цю проблему по-філософськи.

До слова, дещо подібне помітне й у самосприйманні самих імперій. – Недаремно Дельоз і Гваттарі, розглядаючи різні моменти з їхнього розвитку, відзначали й таке становище, «коли виникає мрія про духовну імперію там, де світські імперії приходять у занепад»¹.

Але спочатку відбувалося зовсім інше. Й імперію ще потрібно було створити, захопивши, приєднавши чи «воз'єднавши» різні землі та території. Здається, що головне тут отримати владу, бо саме слово «імперія» похідне від латинського «влада» чи «панування». Проте можна подивитися й інакше. Справа, звісно ж, у владі. Але ж її не тільки «захоплюють», її важливо ще встановити та здійснювати. Це процес, а не результат...

Уже, приміром, у Римській імперії були збудовані дуже добрі шляхи, що спочатку призначалися для руху військових, але, зрештою, стали засобом і загального користування. – Чи, наприклад, у величезній імперії Чингісхана, й зокрема, на території Золотої Орди, для зв'язку між країнами і центром, існувала ціла поштова мережа. Це були розподілені на рівній відстані пункти (по-тодішньому «ями»), де відбувалася зміна коней та можна було недовго перепочити й зупинитися на ночівлю...

¹ Дельоз Ж., Гваттарі Ф. Капіталізм і шизофренія: Анти-Едіп. – К.: КАРМЕ – СІНТО, 1996. – С. 203.

Тож ідеться про дещо спільне. – Ми бачимо величезну, суто фізичну, так би мовити, *територію*. Ї вона має бути покрита певного роду *мережею*, що потрібна для здійснення влади. Ї покрита суцільно.

Це бачення знадобиться нам і надалі, тому важливо його позначити, знайшовши для цього влучне поняття. Ї найперше варто згадати про термін, який постійно вживають у мобільному зв'язку. Це поняття про «покриття» (від англійського *coverage*). Тобто йдеться про територію, де працює зв'язок. Але для цього потрібно, щоб окреслена територія була суцільно «покрита» вже згаданою мережею суто технічного забезпечення.

До слова, саме таке накладання на велику земну поверхню розглядав іще Борхес у фрагменті про мапу. Це нагадує Бодріяр у найпершому ж абзаці своєї книжки «Симулякри і симуляція». Ї наводить оповідання, «...в якому імперські картографи складають настільки детальну карту, що вона зрештою покриває точнісінько всю територію (однак із занепадом Імперії ця карта починає потроху обтріпуватися й розпадається)»².

Цей образ імперії, що вкрита власною картою, показує саму сутність описаного тут явища. – Бо карта саме й потрібна, щоб о-своювати територію. До того ж ідеться про повне та цілковите покриття цього простору, з усіма його деталями й особливостями.

Звичайно, тих особливостей було надто багато. Не треба нагадувати, що врешті виникло скупчення різних етносів і народів. Отже, мов і традицій, уявлень і звичаїв. І тому недостатньо було надати лише засоби для зв'язку. Важливіше було поширити дещо спільне, потрібне для взаємного розуміння. Ї найперше це *мова*; звісно ж, «імперська», тобто мова господарів. Ясна річ, її непросто запровадити, для цього потрібно багато часу; втім, і лишається таке стійке покриття чи не назавжди...

Власне тут у нашому розгляді й виникає позначене вже запитання. – Що, зрештою, залишається від імперій? Коли вони, хай там як, але зникають. І можемо зауважити, що більшість імперій, які достатньо довго трималися, залишили по собі саме мову. Тож у недавніх іще колоніях її справді вживали (й доволі широко) вже після такого зникнення. Причому варто розглянути різні сфери, де це відбувалося.

Для прикладу можна взяти латину, що поширилась у згадуваній уже Римській імперії. Ця мова здається ледве не зниклою. Та, звісно, вона зіграла на диво суттєву роль, адже визначила становлення й теперішньої писемності, й освіти, й науки. Саме латинською за походженням і нині ще залишається вся сучасна термінологія. Ї насамперед – у медицині, фармакології, ботаніці. В юриспруденції та дипломатії... Звичайно, такі здобутки розповсюдились поза межі римського впливу й, безперечно, стали всесвітніми.

² Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція. – К.: Основи, 2004. – С. 5.

Дещо схоже ми бачимо згодом у Британській імперії, з англійською, звісно, мовою, що поширилася на всі континенти й набула світового статусу. Найперше це визначалося розселенням у різні частини світу. Та здебільшого торговельними й економічними мотивами. Не дивно, що потім англійська стала мовою ділового і міжнародного спілкування.

Вже звідси з'ясовується, що зникнення цих імперій було не повним... Адже воно відбулося лише, сказати б, у політичному сенсі, й певні прикмети таких імперій не тільки залишаються після них, але й помітно поширюються. До речі, коли зважати на перше значення слова (це «влада» і «панування»), можна висловити припущення, що згадані тут імперії, зрештою, не зникають. А запроваджують інші засоби влади. Прозоріші та значно дієвіші за пряму політичну й офіційну присутність.

Але вдається це, звичайно, не всім. Якщо дійсно говорити про мову, треба нарешті згадати й російську. Вона століттями поширювалася в імперії, тому глибоко вкоренилась і понині використовується в окремих уже країнах. А проте, важливо відзначити, що це має місце на здебільшого побутовому, суто розмовному рівні. – Тобто люди, за звичкою, користуються тою мовою, хоча насправді вже вибрали зовсім інші, сучасні зразки життя... На відміну від англійської чи латини, – російська не визначала жодної сфери діяльності, що мала б і справді беззаперечно загальне значення. Й залишилася мовою досить обмеженого вжитку.

Стати владною певна мова може саме позначивши (й «захопивши») цілі сфери життя. Взяти, скажімо, туризм. Адже розмова, приміром, у готелі, з офіціантом і в аеропорту має вестися, звісно ж, англійською. Це нескладно. Для цього потрібні лише стандартні короткі фрази. Тож ідеться не стільки про спілкування, скільки про певну «програму».

Це така собі «мова програмування»... До речі, ми потрапляємо тепер, якщо прямо сказати, до царини *технологій*. (У найширшому, звісно, значенні цього слова.) Коли дія за встановленим алгоритмом є необхідною для того, щоб отримати потрібний і гарантований результат. – Адже людина не просто буде привчатися діяти саме так, але й виконуватиме, фактично, певні вимоги. (Хоч і немовби приховані.) По суті, коли послатися на відому думку Фуко, тут ідеться про «технологію влади»³.

Слід окремо сказати, що будь-яка технологія, за самою своєю суттю, має легко себе повторювати, причому де завгодно. – Тож якщо вона показала свої можливості, то напевне пошириться. Хай навіть у світовому масштабі. Це коли б ота карта, що про неї згадує Борхес, яка *вкрила* весь обшир імперії, мала врешті поширитися на всю поверхню Землі, тобто стати картою світу. До того ж у натуральному розмірі!

³ Фуко М. Наглядати й карати. Народження в'язниці. – К.: Комубук, 2020. – С. 36.

По суті, це не тільки продукт уяви, бо поверхня Землі вже насправді давно покрита дуже точною «картою». – Це, звичайно, паралелі й меридіани. Тобто досить умовний і штучний засіб, аби надати координати для будь-якої точки світу. Це справжня, саме всесвітня технологія, що з'явилася за часів іще вітрильного судноплавства й набула сьогодні найширшого застосування. Втім усе це (від астролябії та секстанта до сучасної вже системи навігації) мало діяти саме з огляду на сферичність усього світу.

До слова, зв'язок імперій та технологій ясно відзначив і Шпенглер. – Ішлося про те, що культура має, зрештою, переходити до стану «цивілізації». Власне кажучи, це доба, коли й виникають імперії, тоді помітно занепадають усі культурні та мистецькі можливості, проте зростає все те, що стосується технологій і виробництва, господарства й фінансів. Але важливо не забувати, що для Шпенглера це занепад і неминуче закінчення. Й від «імперіалізму» тоді лишаяються самі «скам'янілі останки»⁴.

Власне, ми вже помітили, що насправді це далеко не так, а здобутки певних імперій не надто подібні до «скам'янілих останків»... Адже, зрештою, вони стали корисними й незамінними, ба більше: розповсюдилися по світу. – Не дивно, коли складається враження, що, попри зникнення цих імперій, – їхня влада не зникла й, напевне, поширилась.

Отже згадані технології здатні діяти без опори на силу своїх імперій, уже самі, так би мовити, по собі. Тоді, напевне, й нові технології, що постали поза межами тих імперій, так само здатні до владного впливу. Бо головне тут отримати розповсюдження й довести свої переваги. Тому доречно зробити таке припущення, що сучасні засоби влади це насамперед оті нові технології. За поширеного ними впливу не треба вже захоплювати й підкоряти країни. Все вирішує перевага на технологічному рівні.

Ці нові технології не просто поширюються по світу – вони звичайно працюють у розгалуженій мережі, за великого, майже всесвітнього покриття. Тож отримати результат або послугу можна виключно знаходячись у мережі. Це надійне контролювання не територій або країн, а самого користувача. – Для прикладу можна взяти міжнародні платіжні системи.

Та, звісно, найпомітнішою стає роль інтернету, що докорінно змінив усе сучасне життя. Тут одразу треба згадати «три дабл-ю» (*World Wide Web*), або «всесвітнє павутиння». За нечуваної ще свободи пересування та вибору, в інтернеті дуже відчутним є саме владне начало. Й, по суті, можна казати про новітню «залежність». – Окрім того, хоч якою строкатою може видатися ця суміш окремих образів і відомостей, за ними на кожному кроці відчутні певні правила та вимоги.

⁴ Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 1. Гештальт и действительность. – М.: Мысль, 1993. – С. 170.

За всієї, сказати б, умовності тої «влади», має з'явитися запитання, – кому саме вона належить? І доводиться визнати, що це влада дуже потужних (у саме технологічному сенсі) країн. – І найперше, звичайно, треба згадати про Сполучені Штати...

До речі, приклад Америки важливий уже тому, що вона демонструє цілком імперську потугу, не будучи все ж імперією. На думку відомого зараз історика Ніла Фергюсона, «це імперія, яка не наважується так себе назвати. Імперія, яка заперечує, що вона імперія»⁵. Та, схоже, час імперій завершився, й одвічне «жадання влади» (за формулою Ніцше) вже знайшло зовсім інші, значно потужніші засоби.

При цьому не варто сприймати згадані речі лиш у технічному вимірі. Бо, скажімо, в американському впливі не можна не відзначити кінематограф. Або винайдені в Америці ритмічні та гармонійні побудови, що характерні для блюзу і джазу, без яких уже важко хоча б уявити всю теперішню музику. Попри, здавалося, розважальність, оті впливи на сучасні смаки і вподобання, поза сумнівом, є величезними. – Причому знову ж ідеться про «покриття», що має всесвітнє поширення...

Втім, осмислювати ці речі можна також і в технічному сприйнятті. – Справа в тому, що слово «техніка» ґрунтується на давньогрецькому «техне». Й це τέχνη позначало не пристрій, а вміння та майстерність. У цьому сенсі можна й сьогодні казати про техніку музиканта. Проте звідси вже нескладно повернутися до технологій, адже там ішлося найперше про повторювання, причому в якому завгодно місці.

Для цього слугує запис. І нотний, і звуко-запис, і, нарешті, саме кіно, тобто кінемато-графія... Тоді разова (й унікальна) творча подія може постати закріпленою на певному носії. Та придатною для відтворення в іншому місці (за допомогою нескладного, власне технічного пристрою). Можна визнати, що, по суті, це «технологія влади», коли згадати слова Фуко, бо відбувається не лише суто технічне відтворення, але й загальне поширення певних ідей, інтересів, уявлень або смаків. У такому самому сенсі можна казати про моду. Звичайно, тут особливо помітно, наскільки стрімко поширюються по світу нові тенденції стилю й самого способу життя.

Для позначення світової суті таких і багатьох інших явищ, очевидно, можна згадати про «глобалізм». Але, звісно, цього замало для філософського погляду на проблему. До слова, таке всесвітнє поширення вже саме по собі підштовхує до філософії, бо вона виникала з осмислення саме світу в цілому. Побачити щось єдине в отій різноманітності, власне кажучи, й намагалися перші грецькі філософи.

⁵ Фергюсон Н. Імперія. Як Британія вплинула на сучасний світ. – К.: Наш Формат, 2020. – С. 402.

При цьому вони вживали дуже цікавий термін: ἀρχή. Його звичайно тлумачать як основу чи (першо)начало, тобто дійсно з'являється щось єдине, чим об'єднується все суще. Та потрібно підкреслити, що греки чули в «архе» дещо значно ближче до влади. (Ну, наприклад, як у випадку слів «архонт», отже «правитель», або ж «ан-архія», чи «без-владдя».) Тож осмислення світу на підставі того начала може вказувати не стільки на спільне походження, скільки саме на владне домінування.

Тобто західне мислення, можна сказати, й розпочалося з охоплення всього світу, причому саме на владній основі. Тому все, що відбувалося далі, можна вважати за виконання цієї давньої програми. – Треба знов нагадати, що зі словом «імперія» була завжди пов'язана думка про владу та панування. До того ж ішлося, по суті, про постійне й нестримне розширення. В ідеалі, звісно, безмежне, всесвітнє...

Втім, імперії ще насправді захоплювали чужі землі, запроваджуючи свої власні порядки. Все змінилося, коли виникли й поширилися сучасні вже «технології влади», що досягали мети не загарбуючи країни. – Відтак імперії виявляються й непотрібними, й неможливими. Бо схоже, що сильна влада вже повсюдно встановлена.

Це влада не тільки найбільш могутніх у технологічному сенсі країн, адже можемо говорити про здійснення давнього, ще грецького світобачення, що походило від «архе», тобто владного (першо)начала. Й потрібно казати про помітне домінування, може, всієї цивілізації, що постала завдяки грекам. Отож ідеться про Захід... І прикметно, що греки розпочинали з охоплення всього світу силою думки.

Надалі ця риса стає для Заходу визначальною. Не дивно, що в основі його відчутної переваги лежало саме *знання*, й воно цілком усвідомлювалось як окреме, суто владне начало. – «Знання це сила», – проголосив іще Бекон. А, скажімо, Фуко звернув увагу на те, «...що влада і знання безпосередньо пов'язані одне з одним, що немає ані владних відносин, які б не створювали відповідної царини знань, ані знань, які б водночас не залежали від владних відносин і не становили їх»⁶.

Адже дійсно: лише знання може створити нові технології, й зокрема, оті «технології влади». Це знання неначе здійснило суцільне вже «покриття» всього світу, бо надало наукову його картину (що нагадує карту Борхеса)...

Навряд чи варто доводити, що це суто західні надбання, – й загальне бачення світу, й теорії, принципи, відкриття, й імена відомих учених, і праці, що змінювали розуміння, й найкращі, певна річ, університети. І врешті-решт усе те, що пов'язане з *освітою*. Тому чи не кожна досить освічена людина буде схилитися до західного світогляду.

⁶ Фуко М. Наглядати й карати. Народження в'язниці... С. 41.

Й доводиться визнати, що сучасна цивілізація стає нібито втіленням отой давньої думки про владне (першо)начало. Й домінування в усьому світі. Звичайно, були часи, коли вдавалися до захоплення територій і відвертого, можна сказати, насильства. Це був історичний етап імперій. – Але, зрештою, саме Заходу вдалося знайти потужні засоби влади, що діяли через усі його транспортні, торговельні, фінансові й інші, дуже різні мережі...

Тож якщо повертатися до війни в Україні, доречні й деякі підсумки. Найперше напевне те, що розрахунки Росії на кволість і суперечності Заходу були глибоко помилковими. Бо справа не в окремих інтересах або політиках, а насамперед у сучасній будові світу. За відсутності саме цього розуміння, знову з'явилися сподівання на відродження зниклої вже, здавалося б, імперії. Причому в її найгіршому сенсі. – Де загарбують інші землі, виголошуючи, що вони свої власні (бо знаходилися раніше в отій, уже збанкрутілій імперії). Це можна сприймати ніби такий собі казус... Якби не надто великі жертви цієї безглуздої спроби.

*м. Запоріжжя,
навесні 2022 р.*